Vol 6 Issue 12 Sept 2017

ISSN No : 2249-894X

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Review Of Research Journal

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies,
Sri Lanka

Welcome to Review Of Research

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2249-894X**

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Advisory Board

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Fabricio Moraes de AlmeidaFederal
University of Rondonia, Brazil

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Xiaohua Yang
University of San Francisco, San Francisco

Karina Xavier
Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA

May Hongmei Gao
Kennesaw State University, USA

Marc Fetscherin
Rollins College, USA

Liu Chen
Beijing Foreign Studies University, China

Mabel Miao
Center for China and Globalization, China

Ruth Wolf
University Walla, Israel

Jie Hao
University of Sydney, Australia

Pei-Shan Kao Andrea
University of Essex, United Kingdom

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Ilie Pintea
Spiru Haret University, Romania

Mahdi Moharrampour
Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran

Titus Pop
PhD, Partium Christian University, Oradea,
Romania

J. K. VIJAYAKUMAR
King Abdullah University of Science & Technology,Saudi Arabia.

George - Calin SERITAN
Postdoctoral Researcher
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences
Al. I. Cuza University, Iasi

REZA KAFIPOUR
Shiraz University of Medical Sciences
Shiraz, Iran

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

Awadhesh Kumar Shirotriya

Nimita Khanna
Director, Isara Institute of Management, New Delhi

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur

P. Malyadri
Government Degree College, Tandur, A.P.

S. D. Sindkhedkar
PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

C. D. Balaji
Panimalar Engineering College, Chennai

Bhavana vivek patole
PhD, Elphinstone college mumbai-32

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play (Trust),Meerut (U.P.)

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

Jayashree Patil-Dake
MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC),Kachiguda, Hyderabad

Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA
UNIVERSITY, KARAIKUDI,TN

V.MAHALAKSHMI
Dean, Panimalar Engineering College

S.KANNAN
Ph.D , Annamalai University

Kanwar Dinesh Singh
Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.........

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.oldror.lbp.world

ISSN: 2249-894X IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF) VOLUME - 6 | ISSUE - 12 | SEPTEMBER - 2017

REVIEW OF RESEARCH

वारकरी संप्रदाय : एक समग्र अवलोकन

एस. पी. खुपसे
सहाय्यक प्राध्यापक , मराठी विभाग , तोष्णीवाल कला, वाणिज्य व विज्ञान, महाविद्यालय सेनगांव जि. हिंगोली.

प्रस्तावना :—

नाथपंथाशी संबंध्द असलेला वारकरी अथवा भागवत संप्रदाय अनेक कारणांमुळे महाराष्ट्रातील अग्रपूजेचा मानकरी ठरतो. हा संप्रदाय गेली सात शतके समाजाच्या सर्व स्तरांवर संस्कार करीत आलेला आहे. या संप्रदायास आजच्या युगाच्या संदर्भात पुरोगामी समजावयाचे अथवा प्रतिगामी मानावयाचे याविषयी मतभेद होऊ शकतील. तथापी इतिहासकाळात समाजात धर्म, संस्कृती आणि सदाचार यांचा प्रसार करण्याची महत्वाची कामगिरी या संप्रदायाने बजावलेली आहे. सामाजिक समतेचाही प्रसार या पंथाने आपापल्या परीने केलेला आहे. या विषयी दुमत होण्याचे कारण नाही. या संप्रदायाने केलेल्या कार्याचे मूल्यमापन आज प्रचलित असलेल्या मूल्यांच्या आधारे न करता तत्कालीन परिस्थीती आणि समाजजीवन लक्षात घेऊन करणे संयुक्तीक ठरेल.

मध्ययुगीन महाराष्ट्रात प्रचलित असलेल्या पंथोपपंथापैकी एक संप्रदाय एवढेच वारकरी संप्रदायाचे स्थान नक्कीच नाही. तेराव्या शतकात सुरु झालेली व आजवर अखंडितपणे चालू असलेली ती एक धर्मिक व सामाजिक चळवळ आहे. तिचे परिणाम साहित्य व समाजजिवन या दोहोंवरही झालेले आहेत. हि चळवळ संस्कृती—संरक्षण आणि समाज—प्रबोधन या दोहांशी निगडीत आहे. पांडुरंग या संप्रदायाचे अराध्य दैवत असले तरी, इतर देवदेवतांचा अधिक्षेप या संप्रदायाने कधीच केलेला नाही. जनता जनार्दन आणि विठ्ठलाच्या रुपात सर्व देवदेवता पाहण्याची व्यापक दृष्टी या संप्रदायाने महाराष्ट्राला दिली आहे. या दृष्टीकोनामुळे भिन्न कुलपरंपरा विठ्ठल भक्तीच्या आड येऊ शकल्या नाहीत. या व्यापक अधिष्ठानामुळे या संप्रदायाला वर्णभेदावरही मात करता आली.

तसे पाहिले तर आधुनिक भारतीय भाषांच्या उदयकाळापासूनच देशाच्या निरनिराळया भागात वेगवेगळे भक्ती संप्रदाय अस्तित्वात होते. या भाषांतील साहित्याला आणि त्या त्या भाषिक प्रदेशातील समाजजीवनाला वळण लावून सांस्कृतिक मूल्यांची जोपासना करण्याचे कार्य या भक्ती संप्रदायांनी आपापल्या प्रदेशात केले. तुलनात्मक दृष्टया विचार केला असता मात्र महाराष्ट्रातील भागवत संप्रदाय अन्य भक्तीसंप्रदायाच्या मानाने निराळा असल्याचे प्रत्ययास येते. महाराष्ट्रातील भागवत संप्रदायात एकांतिक भक्ती आधारसूत्र मानलेली नाही. या परंपरेने भक्तीची निष्काम कर्मयोगाशी सांगड घातली आहे. विठ्ठलाच्या सगुण मूर्तीचे भजन, आराधना करुन अंतिमतः परब्रम्हे निर्गुण आणि निराकार आहे याचा विसर या पंथाला पडलेला नाही. षेदी जैसा वर्णिला तैसा विटेवरी देखिलाऽ असे वारकरी विश्वासाने सांगतात. ‘कर्मे इशु भजावा’ हे सुत्र ज्ञानदेवानींच सांगीतलेले असल्याने प्रपंचत्याग आणि कर्मसंन्यास यांना या संप्रदायात स्थान मिळाले नाही. हा पिंड ब्रम्हांडाच्या एकरुपतेप्रमाणेच जिवा—शिवाचे अद्वेत मानतो. ‘जे जे भेटे भूत । त्या त्या मानी भगवंत’ अशी या भक्तीयोगाची धारणा आहे. विश्व आभासात्मक नसून ते परमेश्वराइतकेच सत्य आहे. असा या संप्रदायाचा उपदेश आहे. ज्ञानेश्वरांची विश्वात्मक देवाची संकल्पना या भूमिकेवरुन समजून घेतली पाहिजे.

युगसापेक्ष परिवर्तन हा भारतीय संस्कृतीचा एक प्रकृतिधर्म आहे. या प्रकृतीधर्माचे दर्शन वारकरी संप्रदायाच्या इतिहासातही घडते. ‘आम्हा सापडले वर्म, करु भागवत धर्म’ ही संत नामदेवांची घोषणा या प्रकृतीधर्माची निदर्शक आहे. धर्माला ग्लानी आली असतांना धर्मसंस्थापनार्थ आणि अधर्मनिर्मूलनार्थ भगवंत अवतार घेत असतो. असे गितेचे अश्वासन आहे. या कार्यांसाठी संतांचे अवतार वेळोवेळी होत असतात यावर वारकरी संप्रदायाचा विश्वास आहे. अनेक संतवचनातून तो व्यक्त होतो. गीतोक्त भागवतधर्माचे ज्ञानदेवांनी प्रवर्तन केले. या परंपरेला भागवताची जोड देऊन संत एकनाथांनी भागवत धर्मास काळसापेक्ष रुप देऊन ही परंपरा चालविली. या संप्रदायात भक्ती भजनापुरती मर्यादित नाही. ती निष्काम कर्मयुक्त आहे. ‘कैवल्याने परते सर’ म्हणावे एवढी तिची थोरवी आहे. आणि मुख्य म्हणजे तो परमेश्वराचा ‘सहजप्रकाश’ आहे.

ज्ञानेश्वरानंतर सुमारे दोन शतकांची ‘अंधारयात्रा’ घडल्यानंतर काळाच्या ओघात मलिन झालेल्या भागवतधर्माचे पुनरुज्जीवन संत एकनाथांनी केले. यामुळे सोळाव्या शतकात भागवतधर्माचा वृक्ष पुन्हा टवटवीत झाला. काळसापेक्ष निकडीमुळे नाथोक्त भागवतधर्मात स्वधर्मरक्षणास प्राधान्य मिळाले. परसत्ता आपल्या धर्माचा प्रसार सत्तेच्या बळावर करीत असतांना स्वधर्माचे रक्षण त्या काळात महत्वाचे होऊन

बसले होते. 'भावार्थ रामायण' या ग्रथाची रचनाच मुळात स्वधर्मरक्षणाच्या प्रेरणेतून झालेली आहे. ज्ञानेश्वरांची विश्वात्मक देवांची कल्पना नाथ साहित्यात जनी जनार्दनाच्या रुपात व्यक्त झाली आहे.

ज्ञानेश्वर काळात नसलेला एक परिस्थितीजन्य घटक मध्ययुगीन महाराष्ट्रात अस्तित्वात होता. परधर्मिय सत्ता स्वधर्माचा उच्छेद करण्यास बध्दपरिकर झालेली असल्याने आचार सुलभ धर्ममार्ग आणि स्वधर्म आणि संस्कृती यांचे संरक्षण या दोन्ही आघाडयावर मध्ययुगीन साधुसंतांना आणि समाजालाही तोंड द्यावे लागले. एकनाथोत्तर संत साहित्यात या जाणिवा आढळतात. परिस्थितीतून मार्ग कसा काढायचा याचे मार्गदर्शनही या साहित्याने केले आहे. त्यामुळे या कालावधीत साहित्यास अध्यात्मप्रतिपादन आणि समाजप्रबोधन ही दोन्ही अंगे असलेली दिसून येतील.

संत एकनाथानंतर होऊन गेलेले संत तुकाराम अनेकार्थानी वारकरी संप्रदायाचे कळस ठरतात. एक तर त्यांच्या अवतार समाप्तीनंतर त्यांच्या तोडीचा संत वारकरी संप्रदायात झाला नाही. त्यांच्या नंतर वारकरी संप्रदायाचा विकास थांबला. वारकरी परंपरा आजही चालू असली तरी पुढच्या काळात युगसापेक्षतेची जोड वारकरी संप्रदायास मिळाली नाही. या दृष्टीनेही संत तुकाराम वारकरी संप्रदायाचे कळस ठरतात. तरीही इतर पंथोपंथ आणि वारकरी संप्रदाय यांना समान लेखता येत नाही कारण, वारकरी संप्रदाय दीर्घकाल महाराष्ट्राचा समाजधर्म या नात्याने नांदलेला आहे. महिकावतीच्या बखरीत ज्या महाराष्ट्राचा ध्यास आढळतो तो वारकरी संप्रदायाच्या संतांनी आणि त्यांच्या अनुयायांनी जोपासला व वाढविलाही. प्रतिकूल परिस्थितीमुळे खचून न जाता अनुकूल काळ उजाडेपर्यंत आवश्यक असलेले मनोबल या पंथाने महाराष्ट्राला पुरविले आहे. समाजाने दीर्घकाल केलेल्या तपश्चर्येने 'महाराष्ट्रधर्मरक्षिका' प्रसन्न झाली आणि स्वराज्याचे वरदान महाराष्ट्राला लाभले. म्हणून न्या. रानडे यांनी संतांचा भागवतधर्म आणि महाराष्ट्रधर्म एकरुप असल्याचे प्रतिपादन केले.

ही चळवळ नामदेवाचा जन्मा झाल्यापासून ते गेल्या शतकाच्या अखेरीपर्यंत चालू राहून पारमार्थिक सदगुणांची हळूहळू वाढ झाली. या देशाल प्राकृत भाषेत एक बहुमोल वाङमय या चळवळीमुळेच आम्हाला उपलब्ध झाले. ज्ञातिजन्य वेडगळ कल्पनांचा जोरही या वाङमयानेच कमी झाला. शुद्र वर्णाला पारमार्थिक शिक्षण देऊन त्यांचे समाजामध्ये महत्व वाढविले. परधर्मी सत्तेच्या ठिकाणी एकजुटीची एतदेशीय सत्ता पुन्हा स्थापित करण्याच्या महान कृत्यात पुढारीपण घेण्यास महाराष्ट्र देशाची तयारी या चळवळीने करुन दिली. तशी तयारी हिंदुस्थानातील कोणत्याही देशांची झाली नाही. महाराष्ट्र धर्माची मूलतत्वे आम्हाला वारकरी संप्रदायात हिच दिसतात.

निष्कर्ष :

1. वारकरी संप्रदायाची चळवळ संस्कृती संरक्षण आणि समाज प्रबोधनाशी निगडीत आहे.
2. विठ्ठलाच्या स्वरुपात सर्व देवदेवताना पाहण्याची व्यापक दृष्टी वारकरी संप्रदायांनी महाराष्ट्राला दिली.
3. ब्रम्हांडाच्या एकरुपतेप्रमाणेच जिवा–शिवाचे अव्देत वारकरी संप्रदाय मानतो.
4. प्रकृत्ती धर्माचे दर्शन वारकरी संप्रदायाच्या इतिहासात घडते.
5. परिस्थितीतून मार्ग कसा काढायचा यांचे मार्गदर्शन वारकरी संप्रदायाने केले आहे.
6. वारकरी संप्रदाय दिर्घकाल महाराष्ट्राचा समाजधर्म या नात्याने नांदलेला आहे.

संदर्भः

1.संत वाङमयाची सामाजिक फलश्रुती – प्रा. गं. बा. सरदार
2.मराठी संतांचे सामाजिक कार्य – डॉ. विष्णु भिकाजी कोलते
3.महाराष्ट्रातील पाच संप्रदाय – पं. रा. मोकाशी
4.यादवकालीन महाराष्ट्र – मु. ग. पानसे
5.संतवचनामृत – प्रा. रा. द. रानडे
6.मध्ययुगीन संत साहित्य : काही आयाम – डॉ. यु. म. पठाण
7.संत साहित्य चिंतन – डॉ. यु. म. पठाण

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- Directory Of Research Journal Indexing
- International Scientific Journal Consortium Scientific
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- DOAJ
- EBSCO
- Crossref DOI
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-
413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com